

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI VA O'SMIRLARNI O'QITISHDA INKLYUZIV TA'LIM TIZIMI

Seksenbaeva Dilfuza

Qoraqalpoq davlat universiteti talabasi

Joldasova Maxinur

Qoraqalpoq davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15346055>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda imkoniyati cheklangan bolalarga pozitiv munosabat va hurmat orqali tarbiyalash orqali ta'lim muhitini yaratish haqida ma'lumotlarni keltirdik. Yordamga muhtoj insonlarga e'tiborsizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar boshqalarning dardini o'ziniki singari qabul qiladilar. Tadqiqotimiz natijalarida, imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar bilan ishlashda ota-ona imkoniyati cheklangan bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalar hamkorligi zarur.

Kalit so'zlar: Imkoniyati cheklangan bolalar, inklyuziv ta'lim, tarbiya, hamkorlikdagi ta'lim, psixologik tadqiqotlar, pedagogik yondashuv, o'smirlar psixologiyasi, bolaning ruxiyati.

INCLUSIVE EDUCATION SYSTEM FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS WITH DISABILITIES

Abstract. In this study, we presented information about creating an educational environment for children with disabilities through positive attitudes and respect. They become people who do not ignore people in need of help and accept the pain of others as their own. The results of our study show that parents need to cooperate in working with children and adolescents with disabilities and in preparing children with disabilities for school.

Keywords: Children with disabilities, inclusive education, upbringing, collaborative learning, psychological research, pedagogical approach, adolescent psychology, child psychology.

Kirish

Ayni paytda ko'plab davlatlar qatori O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish, tarbiyalash, davolash uchun keng imkoniyatlar yaratilib, bunday shaxslar va bolalarning huquqlari qonun hujjatlari bilan mustahkamlanib, himoya qilinmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining xalqaro standartlari, shuningdek, "nogiron" so'zi o'rniga "nogiron" atamasi qo'llanilishini nazarda tutuvchi "Nogironlarning huquqlari to'g'risida"gi qonun mamlakatimizda yuqoridagi toifaga mansub

shaxslarning huquq va manfaatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Nutqni o'z vaqtida va to'g'ri egallash bolaning atrofidagi odamlar bilan erkin muloqot qilish imkonini beradi, uning xatti-harakatlarini nazorat qilishga yordam beradi, bolaning aqliy faolligini rivojlantirishga yordam beradi va nihoyat, maktabdagi ta'lim jarayonini osonlashtiradi. Nogiron bolalar tilga sog'lom tengdoshlariga qaraganda kech kiradi, birinchi so'zni aytish vaqti bola uch, hatto ba'zan besh yoshga to'lguncha kechiktiriladi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar ham gap tuzishda qiynaladi. Ularning jumalari sodda, ixcham, so'zlarni muvofiqlashtirishda ko'p xatolar bor, murakkab jumlar kam qo'llaniladi. Aqli zaif o'quvchilar bir narsani boshqa narsa bilan solishtirishda, hodisalarning sababiy bog'lanishlarini ochib berishda qiynaladi, bundan tashqari, hodisalarni yetarlicha, aniq tushunmaslik aqli zaif o'quvchilarning tafakkurining mutlaqo noaniq va to'liq bo'lib qolishiga olib keladi. Ushbu turdagi o'quv amaliyoti har bir o'quvchining individualligini qabul qilish g'oyasiga asoslanadi, shuning uchun jarayon nogiron bolaning ehtiyojlarini qondiradigan tarzda tashkil etilishi kerak. Shuning uchun bu ishning maqsadi jismoniy nuqsonlari bo'lgan bolalarni ta'lim jarayoniga jalb etish va ularning natijalarini yaxshilash maqsadida pedagogik texnologiyani o'qitishning zamonaviy texnologiyalarini o'rganishdan iborat. Inklyuziv ta'lim maxsus didaktik tamoyillarga asoslanadi, ularga darslarni rejalashtirish va tashkil etishda amal qilish kerak. Bir dars davomida barcha psixik jarayonlarni tuzatish mumkin emas. Mavzuning o'zi darsda qaysi analizatorlar ko'proq ishtirok etishini belgilaydi. Tuzatish-rivojlantiruvchi vazifa juda aniq bo'lishi kerak. Umuman olganda, olimlarning hech biri tuzatish vazifasini batafsil, aniq shakllantirishni talab qilmaydi, chunki bu oson emas, ammo aniq tuzatish yo'nalishi hali ham yaxshi dars uchun zaruriy shartdir. Rivojlanish xususiyatlariga ko'ra individual yondashuv va qo'shimcha e'tiborga muhtoj bo'lgan har bir bola uchun vazifalar bloklarini o'z ichiga olgan sinf uchun umumiy rejani tuzish joiz bo'lganligi sababli, buni shu tarzda qilish kerak. Shakllar boshqacha bo'lishi mumkin; asosiysi, dars davomida "sog'lom" bolalar sinfidagi individual bolaning faoliyati traektoriyasini aks ettirishdir. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan mashg'ulotlarda texnologiya mazmuni asosan ikki shaklda o'qitiladi. Birinchisi nazariy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan bo'lsa, ikkinchisi amaliy bo'lib, unda o'qituvchi amaliy mashg'ulotda tayyorlanayotgan ob'ektni amaliy faoliyatni o'zlashtirish bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish maqsadida amaliy ko'rsatib beradi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ko'pchiligida bilim faolligi past, o'quv faoliyatiga motivatsiya etuk emas, samaradorlik va mustaqillik darajasining pasayishi kuzatiladi. Binobarin, o'qitishning faol shakllari, usullari va usullarini izlash va ulardan foydalanish o'qituvchi faoliyatida korreksion va rivojlantiruvchi jarayon samaradorligini oshirishning zarur

vositalaridan biridir. O'smirlarning faoliyati nafaqat materialni eslab qolishga, balki mustaqil ravishda bilim olish, faktlarni tadqiq qilish, xatolarni aniqlash va xulosalar chiqarishga qaratilgan bo'lishi kerak. Albatta, ularning barchasi o'smirlar uchun qulay darajada va o'qituvchining yordami bilan amalga oshirilishi kerak. Nogiron o'quvchilarning shaxsiy bilim faolligi darajasi etarli emas va uni oshirish uchun o'qituvchi ta'lim faoliyatini faollashtirishga yordam beradigan vositalardan foydalanishi kerak. Nogiron o'quvchilarning motivatsiyasi bo'yicha tadqiqotlar qiziqarli narsalarni aniqladi. Ma'lum bo'lishicha, muvaffaqiyatli o'rganish uchun motivatsiyaning qiymati talabaning aql-zakovatidan yuqori. Talabaning qobiliyatlari etarlicha yuqori bo'lmagan taqdirda, yuqori ijobiy motivatsiya kompensatsiya qiluvchi omil rolini o'ynashi mumkin, ammo bu tamoyil teskari yo'nalishda ishlamaydi - hech qanday qobiliyat o'rganish uchun motivatsiyaning etishmasligi yoki uning past intensivligini qoplay olmaydi va sezilarli akademik samara bera olmaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning hozirgi rivojlanishi bilan birgalikda biz nogiron bolalarni Texnologiyani o'qitishda yaxshi natijalarga erishishimiz mumkin. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'qituvchilar tomonidan tobora ko'proq talab qilinmoqda, shuning uchun amaliyotda o'yin va aloqa va axborot texnologiyalaridan foydalanilmoqda. Inklyuziv ta'limning vazifalari quyidagilardan iborat: ta'lim muassasasida alohida ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni o'qitish uchun zarur psixologik-pedagogik va korreksion sharoitlarni yaratish, umumiy ta'lim dasturlarini va ularning imkoniyatlariga qaratilgan tuzatish ishlarini amalga oshirish, ularning aqliy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash; maxsus ta'lim muassasalari o'quvchilarining faoliyatini ta'lim tashkilotlari bilan muvofiqlashtirish orqali ta'lim oluvchilarning ta'limda teng huquqliligini ta'minlash; jamiyat va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, bolaning ehtiyojlarini qondirish, ularni ijtimoiy hayotga barvaqt moslashtirish; nogiron bolalar va o'smirlarning o'z oilasidan alohida yashash huquqini amalga oshirish; jamiyatda nogiron bolalar va o'smirlarga nisbatan muqobil munosabatni shakllantirish. Inklyuziv ta'limning afzalliklari shundan iboratki, inklyuziv amaliyotdan hamma foyda ko'radi. Inklyuziv ta'lim orqali bolalar mustaqil va mustaqil bo'lib ulg'ayadi. Ularning qo'rquvlari kamayadi va ular tegishli ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadilar. Shuningdek, ular g'amxo'rlik va rahm-shafqatni ifoda etish qobiliyatidan xabardor bo'lishadi. Bunday tarbiyaviy muhit nafaqat bolaga, balki bolaning ota-onasiga ham foyda keltiradi. Chunki bugungi kunda nogiron farzandi bor ota-onaning birinchi tashvishi farzandining tengdoshlar guruhidan chetda qolib, o'rganishda qiynalayotgani. Endilikda ota-onalar farzandi tahsil olayotgan muassasaga bema'lol tashrif buyurishi, farzandi tahsil olayotgan muhitni ko'rishi, yordam berishi mumkin. Ota-onalar boshqa oila a'zolariga

qo'shilishdan foyda ko'radilar va ular o'zlari va farzandlari uchun turli xil ijtimoiy vaziyatlarni kengaytiradilar. Ular o'z jamoalarida katta oilalar guruhi bilan aloqani boshdan kechirishadi, bu esa qo'rquvni kamaytiradi. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-onalar, mahalla va maktab ta'lim tashkilotining hamkorligi bolalarning ta'lim faoliyati va bolalarning ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. Bolada ijobiy fazilatlarni shakllantirish va nogiron bolalar bilan ishlashda hamkorlikni to'g'ri yo'lga qo'yish ota-onalar va tarbiyachilarning pedagogik mahoratiga bog'liq. Nogiron bola uchun ota-onalar va ta'lim tashkiloti o'rtasidagi hamkorlik qanchalik muhim va u bolaning hayotida qanday imkoniyatlar yaratishi haqida to'xtalib o'tamiz. So'nggi yillarda jamiyatda nogiron, ya'ni imkoniyati cheklangan shaxsga munosabat tubdan o'zgara boshladi, u jamiyatning teng huquqli va munosib a'zosi sifatida e'tirof etilmoqda, ammo shunga qaramay, bugungi kunda nogironligi bo'lgan shaxslarning ham o'ziga xos qo'shimcha muammolari mavjud. Nogiron bola maktab ta'lim tashkilotiga keldi va uni guruh muhitiga moslashtirish o'qituvchi uchun juda muhim va qiyin vazifadir. Bunda o'qituvchi, albatta, psixolog bilan hamkorlikda bolaning aynan nima bilan kurashayotganini, nimaga qiziqayotganini kuzatish orqali o'rganishi kerak. Bunda ota-onalarning hamkorligi o'qituvchi va psixologning hamkorligi bilan uyg'unlashadi. Agar o'qituvchi ota-onalar bilan tez-tez uchrashuvlar tashkil qilsa va muhokamalar, testlar va anketalar o'tkazsa, nogiron bolalari bo'lgan ota-onalar bilan har bir mashg'ulot bola uchun muhimdir. Bu ham ota-onalarga farzandining nimalarga qodirligini tushunishga yordam beradi va tengdoshlaridan ajralib turmaslikka, farzandi o'rganayotganini, farzandida ular ko'rmagan fazilatlarga ega ekanligini tushunishga yordam beradi. Ota-onalar farzandi uchun hamkorlik darajasini his qiladilar, farzandining kelajagi uchun poydevor yaratish mas'uliyati ortadi. Binobarin, oilada nogiron bola bo'lsa, ota-onalar farzandini tengdoshlari qatoriga qo'shishdan qo'rqmasliklari va uning ta'lim olishi uchun yaratilgan yetarli shart-sharoitlardan foydalanishlari, shu orqali imkoniyati cheklangan farzandining kelajagi uchun zamin yaratishlari kerak.

Xulosa

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim va tarbiya berishda ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining hamkorligi juda samarali. Hamkorlikni amaliyotga tatbiq etish tajribasi shuni ko'rsatdiki, nogironligi bo'lgan bolalarning har qanday nogironligi erta yoshdan o'z vaqtida aniqlansa, mutaxassislarga murojaat qilinsa, bolaning ruhiy va jismonan sog'lom bo'lib voyaga yetishi uchun hamkorlik yo'lga qo'yilsa, albatta, ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan

hamkorlikni to'g'ri yo'lga qo'yishda ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining hamkorligi katta ahamiyatga ega bo'lib, ularning rivojlanishi va kelajagi uchun turtki bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Turemuratova, Aziza, Rita Kurbanova, and Barno Saidboyeva. "EDUCATIONAL TRADITIONS IN SHAPING THE WORLDVIEW OF YOUNG PEOPLE IN FOLK PEDAGOGY." *Modern Science and Research* 2.10 (2023): 318-322.
2. Kurbanova, R. J., and B. E. Saidboeva. "MAKTAB VA OILADA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING AKSIOLOGIK DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH." *Inter education & global study* 9 (2024): 114-121.
3. Jarasovna, Kurbanova Rita. "The Role of National Values in Shaping the Aesthetic Worldview of Schoolchildren." *International Journal of Pedagogics* 5.03 (2025): 55-58.
4. Jarilkapovich, Matjanov Aman. "USE OF PEDAGOGICAL METHODS BASED ON THE MODERN EDUCATIONAL PROGRAM TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF EDUCATION." *European International Journal of Pedagogics* 4.06 (2024): 26-33.
5. Jarilkapovich, Matjanov Aman. "Program Technology for Choosing an Effective Educational Methodology Based on Modern Pedagogical Research in The Educational System." *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS* 6.02 (2025): 30-33.
6. Turemuratova, Aziza, Shahlo Matmuratova, and Nargisa Tajieva. "THE DEPENDENCE OF MULTI-VECTOR APPROACHES ON PEDAGOGICAL METHODS AND PSYCHOLOGICAL TRAINING IN IMPROVING STUDENTS'COLLABORATIVE SKILLS BASED ON THE EDUCATIONAL PROGRAM." *Modern Science and Research* 4.4 (2025): 50-55.
7. Aziza, Turemuratova. "KONFLIKT VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI." *Новости образования: исследование в XXI веке* 3.32 (2025): 457-459.
8. Begibaevna, Turemuratova Aziza. "PSYCHOLOGICAL CONFIDENTIALITY OF THE FORMATION OF STUDENTS'COLLABORATIVE SKILLS BASED ON MULTI-VECTOR APPROACHES IN EDUCATION." (2025).
9. Turemuratova, Aziza, Azamat Utambetov, and Rinat Seytimov. "PSIXOLOGIK TRENING ASOSLARI TUSHUNCHASI VA O'SMIRLARNING KOLLOBORATIV

- KO'NIKMALARINI OSHIRUVCHI PSIXOLOGIK TRENINGLAR." Modern Science and Research 4.4 (2025): 135-141.
10. Turemuratova, Aziza, Farog'at Seytmambetova, and Nazokat Masharipova. "PSIXOLOGIK TRENINGLARNING USLUBIY MUMMOLARI VA KOLLOBORATIV TA'LIMDA GURUH MUAMMOLARI." Modern Science and Research 4.4 (2025): 100-106.
 11. Begibaevna, Turemuratova Aziza, and Turganbayeva Amina Quanishbayevna. "PSIXOLOG TRENERNING KASBIY KO'NIKMALARI VA PSIXOLOGIK SALOHIYATINI OSHIRUVCHI AMALIY TRENINGLAR." (2025).
 12. Turemuratova, Aziza, Aynisa Jaqsimuratova, and Ramiza Mustapaeva. "SELF-CONTROL RULES OF A PSYCHOLOGIST-TRAINER." Modern Science and Research 4.4 (2025): 217-221.
 13. Muratbayevna, Dauletova Gozal, and Madaminova Nargiza Qurbanbayevna. "BOLANING RIVOJLANISH DAVRI PSIXOLOGIYASI." Scientific Impulse 1 (2022): 33-35.
 14. Reyimbaevna, Mambetiyarova Venera, and Jumabayeva Marupa. "OTA-ONA VA FARZANDLAR MUNOSABATINING XUSUSIYATLARI." TADQIQOTLAR. UZ 51 (2024): 20-23.